

MED KNJIGAMI

MIŠKO KRANJEC, ČARNI NASMEH

Nova knjiga¹ Miška Kranjca je sicer izšla pri mladinski založbi, vendar bi bilo napak, če bi jo že zaradi tega uvrstili med izrazito mladinsko ali otroško beletristiko. Mladini je namreč namenjena samo toliko, kolikor je zanjo primerna sleherna dobra literatura: založba torej ni pogrešila, ko je Kranjčevo delo vključila v svoj program, hud nesporazum pa bi bil, če bi ga jemali v roke s kakšnimi posebnimi oziri ali ga dali prebirati namesto pravljic. To je treba ugotoviti zategadelj, ker se zdi, da se celo sam pisatelj ni docela izognil temu nesporazumu in je po nepotrebnem napravil nekaj koncesij specifični mladinske beletrije, kar seveda tekstu ni v korist.

Takoj je treba tudi ugotoviti, da je Čarni nasmeh resnično očarljivo delo in da sodi med najboljše Kranjčeve povojne tekste. Vsebinsko in oblikovno ne prinaša sicer ničesar bistveno novega, ker je pravzaprav samo novo poglavje stare Kranjčeve povesti o dobrih ljudeh. V njem so namreč vse značilne sestavine Kranjčevih poprejšnjih intimno liričnih zgodb: mali prekmurski človek z vsakdanjimi tegobami in radostmi, vera v njegovo dobroto in lirika prekmurske pokrajine. Kakor Povest o dobrih ljudeh ali novele v zbirki Rad sem jih imel je tudi pričujoča zgodba, ki bi jo najlaže etiketirali kot daljšo novelo, nekoliko povzdignjena nad realnost, v simboliko in lirizem. Ta nenavadni poetični svet je lahko umetniško resničen samo tedaj, če struji v njem blagodejna toplina sveže poezije, ker se v nasprotnem primeru izprevrže v popolni vakuum. Zato je poglavitno vprašanje, ali je v Čarnem nasmehu, ki po motivu in občutju nadaljuje prejšnje Kranjčeve lirične teme, razlit čar takšne poezije. Kajti če bi bilo delo zgolj rezultat rutine, bi mu bilo treba brez odlašanja podpisati mrliški list.

Odgovor je pritrdilen: Čarni nasmeh izžareva močan poetični fluid, ki je značilen samo za brezobzirno iskrene lirske izpovedi. Monotono, mehko in trpko melodijo, ki spremlja celotni tekst, je lahko porodila zgolj pretresljiva človeška bolečina in zdi se, da je bil pisatelj malokdaj v tako intimnem odnosu s snovjo. V tej knjigi je toliko hrepenenja in grenkobe, da bi po vsej pravici morala biti napisana v prvi osebi kot neposredna avtorjeva izpoved. Izmišljeni pripovedovalec je sicer spretna kamuflaža, toda pisateljeve prisotnosti in njegovih čustvenih tonov ne more prikriti; celo odveč je, ker bi bila brez nje izpoved bolj naravna in pretresljiva.

Čarni nasmeh na videz pripoveduje o čisto preprostih človeških zadevah. Pravzaprav samo zastavlja vprašanja in ne skuša ničesar razrešiti. Vprašanja so dragocena predvsem zato, ker so izrazito sodobna, čeprav zgodba časovno ni opredeljena. Dotikajo se splošnih, večnih življenjskih zadev, toda porodilo jih je izrazito občutje sodobnega človeka. Brez kulis konkretne resničnosti opozarjajo na sodobne etične teme, predvsem na drobno brezbriznost, ki kali človeške odnose in greni življenje. Sama po sebi ta malomarnost v vsakdanjih odnosih ni huda moralna pregreha, toda dostikrat se zaradi nje čudovita vizija o dobroti in lepoti izprevrže v grenko iluzijo. Na to opozarja zgodba o punčki,

¹ Miško Kranjec, Čarni nasmeh. Mladinska knjiga, Ljubljana 1956.

ki je morala zaradi take lenobne brezbriznosti prezgodaj umreti, in o ljudeh, ki so po njeni smrti ostali brez čarobnega nasmeha.

Simbol vsega dobrega in čistega je smehlaj male Francozkinje. Tako punčki pravijo zato, ker je nezakonska in jo je mati prinesla v domačo prekmursko vas iz Francije s sezonskega dela. Njena življenjska zgodba je skrajno preprosta: ker mora mati spet na delo, jo odda v rejo tujim ljudem, pri katerih dekletce zaradi slabe nege izhira. Brez simbolične aureole bi bila punčkina usoda komaj vredna opisa ali pa bi se lahko izrodila v hudo solzavo zgodbo. Kranjec ji je v Črnem nasmehu odmeril pravo mesto in jo diskretno razporedil po vsej zgodbi, tako da je postala vodilni motiv in povezovalni člen z močnim simboličnim in liričnim poudarkom. Ob punčkini zgodbi je z rahlimi potezami naslikal socialno ozadje prekmurske vasi in nekaj portretov prekmurskih ljudi; imeniten je zlasti bratec Gusti z mačko pod pazduho, ki ga lahko brez pridržkov uvrstimo med najboljše otroške figure v slovenski literaturi. Harmonično pripovedovanje o mali Francozkinji zmoti samo pravljjično zastavljeni odlomek o maku, ki je zastrupil čarobni nasmeh; ta, sam po sebi sicer lep odstavek, uhaja iz tona celotne pripovedi in je bržčas koncesija mladim bralcem.

Francozkinja je simbol, glavna oseba v knjigi pa je učitelj M. Klemen, ki si ga je pisatelj izposodil tudi kot pripovedovalca. Klemen je velika dobričina, prijatelj narave in ljudi. Lastnih otrok nima, zato bi rad posvojil Francozkinjo, s katero je v sorodu, vendar jo zaradi neodločnosti prepusti usodi v tuji hiši. Klemen je torej tisti, v katerem dozoreva poglobitveni etični konflikt; on tudi doživi tragedijo, ko pri vsej svoji dobroti ne more rešiti žive punčke in njenega nasmeha. Ta Klemenov tragični konflikt je pisatelj sicer nakazal, dal pa mu je prešibak poudarek, tako da mora občutljivi bralec sam izpopolniti Klemenovo moralno problematiko. Po Kranjčevem konceptu je Klemen namreč mnogo bolj rezoner kot pa aktivni, pravzaprav glavni junak zgodbe. Zaradi tega je v večji meri osvetljena statična plat njegove narave — dobrota, modrost in ljubezen do narave in živali, manj pa pridejo do izraza premiki v njegovem čustvovanju ob življenjsko usodnih momentih.

Klemen razmišlja predvsem o naravi in o življenju v najširšem pomenu besede. Ob doživetjih v naravi se sprosti in njegovo pripovedovanje postane izredno živahno in nazorno. V slovenski knjigi že dolgo ni bilo tako blestečih opisov naravnih lepot in živali, zlasti ptic, nekateri odstavki, n. pr. dramatična borba štokelj in spomladanski odhod živali na svobodo, pa bi lahko že zdaj bili med klasičnimi opisi v antologiji živalskih zgodb. V Klemenovem pripovedovanju se družita silna ljubezen in temeljito poznavanje vseh naravnih pojav, živalskih navad in psihologije; pripovedovalec je človek, ki je dolgo intimno živel s naravo, a je zdaj odtrgan od nje in se zato vrača v nekdanje kraje z brezmejno nostalgijo.

Manj uspela plat Klemenovih zapiskov so razmišljanja o številnih življenjskih vprašanjih. Z njimi predvsem je pisatelj tako obložil svojega dobrega učitelja, da le-ta ne more dovolj globoko občutiti svoje tragike. Rezoniranje je marsikdaj sicer docela na mestu in je bistveni del Kranjčeve pisateljske fiziognomije; tudi skozenj se preliva monotona, panonska in Kranjčeva čustvena melodija. Toda te dolge, iz samih vprašanj sestavljene meditacije ne morejo prikriti, da je njihov oče v prvi vrsti lirik, ne pa oster mislec. Zato so za kritičnega bralca presplošne in premalo bistre, zlasti v lirično nežnem tekstu,

kakršnen je Čarni nasmeh, pa tudi nekoliko dolgočasne in utrudljive. Žal so pisatelju posebno pri srcu: dostikrat jih niza brez smisla za proporce celotne kompozicije, ponavlja njihove ugotovitve, jih parafrazira in z njimi nehote ubije tudi efekt resnično lepega liričnega trenutka.

Klemenova razmišljanja so povečini docela samostojni odlomki in je zaradi tega kompozicija knjige nekoliko razrahljana. Če bi ti odstavki v večji meri razodevali Klemenovo moralno problematiko, bi postali funkcionalni in bi se organsko vključili v celoto. Tudi ta ugotovitev torej poudarja bistveno pomanjkljivost dela — statičnost Klemenovega lika. Poleg tega se človek ne more ubraniti vtisa, da so nekateri prizori, ki bi smotrneje zaživel kot samostojne črtice ali novele, vključeni v zgodbo zaradi mladih bralcev.

Ker so v knjigi sama vprašanja, naj eno zaključí tudi pričujoče razmišljanje:

Kje je vzrok, da je po vojni dosegel Miško Kranjec znatno večji umetniški uspeh z manjšimi, liričnimi, na videz neaktualnimi temami, kot pa s širokimi platni iz naše neposredne sedanosti? Ali je pomagala res samo rutina? Bržčas ni treba ponovno dokazovati, da je Čarni nasmeh spočelo pristno doživetje in da je njegov lirični podtekst očarljivo svež. Ta snov je dozorela in žgoča, človeška in umetniška bolečina je prisilila pisatelja k izpovedi. Sproščen ustvarjalni odnos, kakršnen je odločil o umetniški usodi Čarnega nasmeha, bo slej ko prej moral oplemenititi tudi izrazito sodobne teme. To je globlje estetsko razodetje Čarnega nasmeha. Sicer pa ta ljubka, prizrčna miniatura dokazuje tudi to, da je lahko umetniško delo zelo sodobno, čeprav ni na njegovih straneh letnice 1957.

Mitja Mejak

JUŠ KOZAK, BALADA O ULICI

Nova knjiga Juša Kozaka¹ popisuje v »dvajsetih neenakih kriticah« preproste usode prebivalcev in dogodke iz vsakdanjega življenja ene izmed ljubljanskih ulic. Prizorišče Balade o ulici je majhno, zakaj »ulica je kratka, šest številčk na desni, dve na levi, ker ima vogalna hiša vhodna vrata s ceste«. Tudi dogodki, ki pretresajo življenje Kozakovih oseb, ne sodijo med velike in pomembne konflikte, katerih silovitost in usodne posledice temeljito spremene življenjsko pot in položaj človeka ter preoblikujejo njegovo razmerje do sebe, do okolice in do družbe. Kozakova Balada o ulici tudi ni delo, ki bi ga označevala trdna fabulativna zgradba oziroma enotna pripovedna snov. Če sem namreč to novo Kozakovo delo prav razumel, smem morda zapisati, da takšnega ali podobnega namena avtor, ko je pisal svoje zgodbe iz povojnega ljubljanskega miljeja, niti ni imel.

Zaradi svojevrstne literarne atmosfere, moralnega kritizma in pisateljskega komentarja, ki spremlja Balado o ulici od začetka pa do konca, zlasti pa zaradi načina, kako je pisatelj literarno izoblikoval svojo snov, spomni to novo Kozakovo delo bralca na dramo Thorntona Wilderja Naše mesto, ki smo jo videli nedavno tudi na odru ljubljanske Drame. S tem seveda nikakor ne mislim na kako tematsko ali celo vsebinsko odvisnost Kozakove Balade od Wilderjeve igre, tem manj pa na odvisnost v ustvarjalnem postopku, saj gre

¹ Juš Kozak, Balada o ulici. Založila Državna založba Slovenije. Opremil Marjan Rupar. Ljubljana 1956. Str. 127.